

عقیقه عابدی
پژوهشگر مرکز تحقیقات استراتژیک

عادی سازی روابط روسیه و ترکیه؛ پیامدها برای جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

کرم‌لین آن را با عنوان عذرخواهی رسمی رئیس جمهوری ترکیه از روسیه رسانه‌ای ساخت.^۱ در واقع از شتابی که اظهارات و اقدامات آشتی‌جویانه ترکیه و واکنش‌های روسی دارد، به نظر می‌رسد آغاز گفتگوهای رسمی دو کشور قریب‌الوقوع است. به عبارت دیگر به همان تندی که روابط مسکو و آنکارا متشنج شده، می‌تواند بازسازی شود و قطعاً پیامدهایی خواهد داشت.

دلایل اقدامات آشتی‌جویانه آنکارا

هر چند از سال ۲۰۱۱، بحران سوریه بر رابطه روسیه و ترکیه سایه انداخته بود، اما این رابطه به نظر آنقدر مستحکم می‌آمد که واقعه نوامبر ۲۰۱۵ و ساقط شدن جنگنده روسی توسط ترک‌ها، شوکه کننده باشد. اگر از تنش‌های چند ماه اخیر بین روسیه و ترکیه صرف نظر کنیم، می‌توان به صراحت گفت، این دو کشور پس از فروپاشی شوروی و به ویژه در ۱۵

از چندی پیش اقدامات و اظهارات معناداری از جانب روسیه و ترکیه نسبت به هم انجام می‌شد که نشان دهنده تمایل دو طرف یا حداقل طرف ترک برای عادی سازی روابط بود. ابتدا ولادیمیر پوتین رئیس جمهوری روسیه نسبت به بهبود روابط با ترکیه ابراز تمایل کرد و سپس رجب طیب اردوغان و بینالی ییلدریم رییس جمهور و نخست وزیر ترکیه با ارسال دو نامه به همتایان روس خود در روز ملی روسیه، گام‌های بعد را برای ابراز تمایل به عادی سازی روابط با مسکو برداشتند. اما روس‌ها اعلام کردند این اقدامات را کافی نمی‌دانند و بر شروط خود پافشاری دارند تا آنکه اردوغان ۲۷ ژوئن ۲۰۱۶ در نامه‌ای رسمی به پوتین، با ابراز تاسف از سرنگونی جنگنده روس و غیرعمدی خواندن آن، مراتب عمیق همدردی خود را به بستگان خلبان کشته شده ابراز داشته و از آنان تقاضای بخشش کرد. اقدامی که سخنگوی کاخ

1. 'Erdogan apologizes to Putin over death of Russian pilot, calls Russia 'friend & strategic partner'', Russia Today, 27 Jun, 2016, Flowed by: <https://www.rt.com/news/348562-putin-erdogan-turkey-pilot/>

در حزب حاکم عدالت و توسعه افزایش یافته است. در چنین شرایطی تنش در روابط مسکو و آنکارا، هزینه‌های اقتصادی به جامعه ترکیه تحمیل می‌کند که موجب افزایش نارضایتی در جامعه می‌شود.

باید در نظر داشت بن بست در روابط اقتصادی ترکیه و روسیه، اگر برای روس‌ها به معنای کاهش منابع درآمد دولت باشد، برای ترک‌ها این به معنای کاهش منابع درآمد تجار و بازرگانان بخش خصوصی و به عبارت دیگر جامعه است. در حالی صادرات کالاهای ترک به روسیه متوقف شده، نرخ گردشگری از روسیه به ترکیه، نیز به شدت کاهش یافته است. بر اساس آمار ارائه شده در چهار ماه اول سال ۲۰۱۶، نسبت به زمان مشابه در سال گذشته، ۶۸ درصد کاهش داشته است. این به معنای از دست رفتن دست کم ۳ میلیارد دلار خواهد بود که هتل‌داران ترکیه را بیشتر متاثر می‌کند.^۱

در عرصه خارجی، اگر چه امکان تبدیل

مشکلات و اختلاف‌ها در رابطه ترکیه با اتحادیه اروپا و آمریکا به بحران کم است، اما می‌توان گفت یک سرخوردگی در این روابط وجود دارد که تا زمان حضور اردوغان در قدرت امکان تغییر آن کم است و بر این اساس نیز کارشناسان در آنکارا از لزوم نزدیک شدن رابطه با روسیه می‌گویند. بر اساس این نظرها ترکیه همزمان با داشتن رابطه نزدیک با روسیه، قدرت چانه‌زنی بیشتری در رابطه با اتحادیه اروپا و آمریکا دارد. کما اینکه با وجود ماه‌ها تنش در روابط روسیه و ترکیه، پیشرفتی در روابط ترکیه با اتحادیه

سال اخیر، با وجود تعلقات سیاسی متفاوت و گاه متعارض، به خوبی توانسته‌اند، از ژئواکونومی خود برای برقراری روابط پایدار رو به توسعه بهره‌برداری کنند. اما نوامبر ۲۰۱۵، پس از سرنگونی جنگنده روسی، اظهارات مقامات روسیه آنقدر خشم‌گینانه و اظهارات مقامات ترکیه و شخص اردوغان آنقدر حق به جانب بود که به نظر می‌رسید رابطه مسکو و آنکارا تا آینده‌ای غیرقابل پیش‌بینی فروپاشیده است. با این حال با گذشت مدت کوتاهی، اظهارات ترک‌ها به سرعت آشتی‌جویانه شد. اما در مقابل روس‌ها سه شرط عذرخواهی رسمی، پرداخت غرامت و مجازات عاملان قتل خلبان روسی را برای عادی سازی روابط تعیین نمودند. شروطی که به نظر نمی‌رسید به سرعت از سوی آنکارا پذیرفته شود. به ویژه شرط عذرخواهی رسمی که پرستیژ دولت اردوغان را به شدت هدف قرار می‌داد. با این وجود، سرانجام رئیس‌جمهور ترکیه سخت‌ترین گام را برای بازسازی روابط با روسیه برداشت.

دلایل: در حالی که رجب اردوغان رئیس

جمهوری ترکیه اکنون چه در سطح داخلی و چه در سطح خارجی با چالش‌های گوناگونی روبرو است، به نظر می‌رسد اقدام آنکارا برای عادی سازی روابط با مسکو با هدف کاهش مسایل و مشکلات ترکیه در حوزه‌های اقتصادی و سیاسی است. چرا که قطع روابط اقتصادی روسیه با ترکیه و سرد شدن روابط سیاسی دو کشور برای ترکیه پیامدهایی داخلی داشت؛

در سطح داخلی، تنش در رابطه با روسیه، به

دو دلیل انتقادات از حزب حاکم را بیشتر می‌کند. از یک سو مقابله آنکارا با کردها شکل و شمایل جنگ داخلی به خود گرفته و از سوی دیگر اختلاف داخلی

1. "Will gas thaw the ice between Russia, Turkey?", Read more: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/06/turkey-russia-natural-gas-putin-erdogan.html#ixzz4C5gngZVR>

اجرای پروژه‌های بزرگی است که دو کشور درباره آنها به توافق رسیده‌اند. خط لوله ترک استریم که بعد از حادثه نوامبر ۲۰۱۵ به حالت تعلیق درآمد، قرار بود ۶۳ میلیارد مترمکعب گاز روسیه را در سال از طریق ترکیه به اروپا منتقل کند. تعطیلی این طرح با توجه به مخالفت اروپا با خط لوله جنوبی، نه تنها وابستگی روسیه به اوکراین در زمینه صادرات گاز به اروپا را افزایش می‌دهد، نگرانی روس‌ها درباره طرح‌های رقیب برای صادرات گاز به اروپا را افزایش می‌دهد؛ چنانچه در این مدت طرح‌هایی چون خط لوله ترانس آناتولی (تاناپ) که قرار است گاز جمهوری آذربایجان را از طریق ترکیه به اروپا منتقل کند، قوت گرفته است.

از سوی دیگر پروژه ساخت نیروگاه اتمی آکویوی^۳ برای ترکیه هم که بر اثر تنش اخیر تعلیق شد، پروژه‌ای است که اجرای آن سود زیادی برای روسیه خواهد داشت.

علاوه بر این، روسیه از رهگذر روابط حسنه با ترکیه، برخی ملاحظات سیاسی و امنیتی خود را نیز دنبال می‌کند.

در دریای سیاه که به جز اوکراین و روسیه با اعضای ناتو محاصره شده، روابط دوستانه نزدیک مسکو-آنکارا، یک غنیمت بزرگ برای کرملین است. دریای سیاه برای روسیه اهمیت استراتژیک دارد و سیاست ترکیه در دریای سیاه برای مسکو بسیار مهم است. ترکیه با پیروی از کنوانسیون مونتره ۱۹۳۶، از سیاست عدم تنش در این منطقه پیروی می‌کند. سیاستی که سال ۲۰۰۸ در جریان جنگ جدایی طلبانه اوستیا و آبخازیا از گرجستان و سال ۲۰۱۴ در جریان بحران اوکراین و ضمیمه شدن کریمه به

اروپا و آمریکا ایجاد نشد.^۱ گفتنی است ترکیه در زمان اوج روابط دوستانه با روسیه، در حالی که از توقف پشت درهای اتحادیه اروپا مانده بود، رهبران ترک از عضویت در «اتحادیه گمرکی» به رهبری روسیه و «سازمان همکاری‌های شانگهای» به رهبری چین و روسیه به عنوان جایگزین اتحادیه اروپا یاد می‌کردند، چنان‌که ترکیه در جمع اعضای طرف گفتگوی سازمان شانگهای نیز قرار گرفت.

انگیزه آنکارا؛ با وجود شرایط یاد شده، به نظر می‌رسد نشانه‌هایی از مسکو، انگیزه آنکارا را برای سرعت عمل در اقدامات آشتی‌جویانه افزایش داده است. در واقع علاوه بر اظهارات رسانه‌ای پوتین مبنی بر تمایل روسیه به عادی سازی روابط با ترکیه، احتمالاً پیام‌هایی نیز در پشت پرده رد و بدل شده است.

دلایل روسیه برای تمایل به بازسازی روابط

اگرچه ترکیه از خود رغبت زیادی برای عادی سازی روابط با روسیه نشان می‌دهد، اما بطور منطقی روس‌ها دلایل بیشتری برای تمایل به بازگشت روابط با ترکیه دارند.

روسیه تا سال گذشته اولین صادرکننده به ترکیه بود. تا قبل از نوامبر ۲۰۱۵، دو کشور اعلام کرده بودند تصمیم دارند مبادله تجاری خود را به ۱۰۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۳ برسانند^۲ که شواهد نشان می‌دهد اگر این هدف تحقق یابد، روس‌ها از این رقم سهم بیشتری می‌برند. دستیابی به این هدف مستلزم

1. Nikolay Shevchenko, 'How Turkey has changed the way the US and Russia view each other', Russia Direct, March 2 2016, Flowed by; <http://www.russia-direct.org/qa/how-turkey-has-changed-way-us-and-russia-view-each-other>

2. See more: <https://www.rt.com/business/316308-erdogan-putin-turkey-russia-trade/>

3. Akkuyu

عبارت دیگر تغییر سیاست ترکیه در این زمینه نیز می‌تواند برای روسیه هزینه‌ساز باشد.^۲

پیامدها برای جمهوری اسلامی ایران

بررسی دلایل تمایل روسیه و ترکیه به بازسازی روابط نشان می‌دهد که الزامات ملی و منطقه‌ای میزانی از همپوشانی منافع اقتصادی و استراتژیک بین دو طرف ایجاد نموده که هم برای روسیه و هم برای ترکیه غیر قابل چشم‌پوشی است.^۳ با این حال، عادی شدن روابط روسیه و ترکیه، احتمالاً بیش از هر کشور دیگری در منطقه برای جمهوری اسلامی ایران حائز اهمیت می‌باشد، زیرا این مسئله می‌تواند هم‌زمان هم فرصت‌ها و هم چالش‌هایی را برای ایران ایجاد نماید. با توجه به این که در حال حاضر مهمترین مسئله در

روسیه، اجازه نداد ناتو با استفاده از این دریا، اقدام به مقابله با روس‌ها کند. این کنوانسیون دسترسی کشتی‌های جنگی کشورهای غیر همسایه دریای سیاه به این دریا را محدود می‌کند و این مساله یک برتری استراتژیک برای روسیه که به لحاظ فنی-نظامی از سایر همسایگان دریای سیاه پیشرفته‌تر است، ایجاد می‌کند.^۱ کنوانسیون مونترو که سال ۱۹۳۶، توسط ترکیه، اتحاد جماهیر شوروی و انگلستان و دیگر کشورهای امضا شد، دسترسی کشتی‌های جنگی خارجی به تنگه‌های بسفر و داردانل ترکیه و دریای سیاه بیش از ۲۱ روز متوالی، حداکثر با مجموع تناژ ۴۵ هزار تن و برای هر کشتی محموله بیش از ۱۵ هزار تن را محدود می‌کند. به موجب کنوانسیون مونترو، کشورهای خارج از دریای سیاه باید حداقل ۱۵ روز قبل از اعزام کشتی جنگی به این دریا از طریق تنگه‌های ترکیه، مراتب را به اطلاع آنکارا برسانند. پیروی ترکیه از این مقررات تاکنون موجب افزایش ضریب اطمینان روسیه از جانب حضور ناتو در دریای سیاه بوده و در واقع چرخش آنکارا از این کنوانسیون به پشتوانه ناتو، می‌تواند موجب تهدید روسیه از جانب دریای سیاه شود.

در همین حال، حتی استفاده روسیه از دریای سیاه و تنگه‌های بسفر و داردانل برای رسیدن به مدیترانه، به‌رغم اختلاف مسکو و آنکارا در بحران سوریه، در سال‌های گذشته بلامانع بوده است و به

2. Timur Makhmutov, "Russia and Turkey: Bound Forever", Russian International Affairs Council, 22 October 2015, http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=6746

۳. روسیه صادر کننده گاز است و ترکیه مصرف کننده گاز است و در همین حال روسیه که متمایل به تنوع بخشیدن خطوط لوله صادراتی به اروپا است، به ترکیه چشم دوخته و آنکارا تمایل دارد که از مزیت جغرافیایی خود برای ترانزیت گاز روسیه و درآمدزایی از آن استفاده کند. ترکیه پس از آلمان دومین خریدار گاز طبیعی روسیه و روسیه بزرگترین تامین کننده گاز مورد نیاز ترکیه است. آنکارا سالانه ۲۸ تا ۳۰ میلیون متر مکعب از ۵۰ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی مورد نیازش را از روسیه خریداری می‌کند. از سوی دیگر روسیه و ترکیه در حوزه تولیدات کشاورزی نیز همپوشانی دارند. ترکیه یک کشور تولید کننده مواد غذایی و میوه و سبزیجات است، در حالی که روسیه وارد کننده این کالاها است. از سوی دیگر روسیه تولید کننده غلات است و ترکیه وارد کننده این اقلام است. ترکیه به همراه مصر بزرگترین خریدار گندم روسیه است. روسیه یک تولید کننده کالاهای مصرفی و کارخانه ای است و ترکیه وارد کننده آنها. ترکیه همچنین یکی از خریداران بزرگ محصولات نیمه تمام فولادی روسیه است. تحریم‌های اخیر نشان داد فقدان بازار روسیه برای ترکیه، و فقدان تولیدات ارزان و با کیفیت ترکیه برای روسیه تقریباً در کوتاه مدت جبران ناپذیر است.

1. Stephen Starr, "How The 1936 Montreux Convention Would Help Russia In A Ukraine War", <http://www.ibtimes.com/>, ON 05/12/14, Floweb by: <http://www.ibtimes.com/how-1936-montreux-convention-would-help-russia-ukraine-war-1582507>

دریافت هیچ‌گونه امتیازی حاضر به ترک میدان سوریه باشد.

۲. تلاش برای تشکیل محور روسیه، ترکیه و امریکا برای مدیریت سیاسی بحران؛ این سناریو می‌تواند شرایط را برای ایران در سوریه سخت‌تر نماید، اما در چارچوب این سناریو چشم‌انداز رسیدن به یک راه‌حل سیاسی در بحران سوریه هم نزدیک‌تر و هم عینی‌تر خواهد بود.

۳. تلاش برای جدا کردن روسیه از ایران و نزدیک کردن به راه‌حل‌های عربی-ترکی؛ این سناریو هرچند از احتمال اندکی برخوردار است، قطعاً بدبینانه‌ترین سناریو ممکن خواهد بود.

۴. نزدیک شدن به محور ایران و روسیه و تشکیل محور روسیه-ترکیه-ایران؛ این سناریو هم اگرچه از احتمال وقوع اندکی برخوردار است، اما موضوعی است که باید به عنوان یک استراتژی مطلوب مورد توجه قرار بگیرد و تا فرصت از دست نرفته است رایزنی‌های لازم در این زمینه صورت بگیرد.

ترکیه برای عادی‌سازی روابط با روسیه در حال پرداختن هزینه‌های سیاسی است و بطور منطقی با تعارفات سیاسی جدید که در روابط مسکو و آنکارا به وجود می‌آید، ترکیه تلاش می‌کند از اقدام‌هایی که مجدداً به تضعیف دور جدید روابط خودداری کند که این رویکرد بر سیاست‌های آنکارا در قبال دمشق نیز تاثیرگذار خواهد بود. چنانچه پس از ایجاد تنش در روابط روسیه و ترکیه، از شدت اظهارات مقامات آنکارا در قبال دمشق کاسته شد. این فضای جدید، فرصتی برای روسیه در جهت تقویت اقدامات خود در سوریه فراهم می‌کند. هر چند ممکن است نزدیکی مسکو و آنکارا، بدبینی در تهران نسبت به همکاری‌های روسیه

روابط سه جانبه ایران، روسیه و ترکیه مسئله سوریه است، این موضوع که بهبود روابط روسیه و ترکیه چه پیامدهایی برای مسئله سوریه خواهد داشت، بیش از هر موضوع دیگری حائز اهمیت است.

در خصوص عوامل تأثیرگذار بر سیاست‌های ترکیه در قبال سوریه سه موضوع را باید مد نظر قرار داد:

- اول، شرایط برای ترکیه در سوریه به ویژه با توجه به پیشروی‌های اخیر اکراد سوریه در مناطق همجوار با ترکیه چندان مساعد نیست.

- دوم اینکه تعارض اکراد با دولت مرکزی متأثر از بحران سوریه به شدت وخیم شده و ترکیه را به لحاظ داخلی با بحران و ناامنی مواجه کرده است.

- و سوم اینکه روسیه تلاش می‌کند تا از طریق گفتگوهای مستقیم با امریکا، روند سیاسی در بحران سوریه را بر اساس تأثیرگذاری اندک قدرت‌های منطقه‌ای مدیریت نماید.

با توجه به موارد فوق و همچنین پیامدهای غیر مستقیم بحران سوریه برای اقتصاد ترکیه که پیش از این به آنها اشاره شد، عملاً به نظر می‌رسد که ترکیه در حال تبدیل شدن به بازیگر ناکام در بحران سوریه است. به همین دلیل، ترکیه از طریق عادی‌سازی روابط با روسیه، به دنبال تغییر شرایط بازی در موضوع سوریه است. این تلاش احتمالاً می‌تواند در مسیرهای مختلفی دنبال شود که هر کدام پیامدهای متفاوتی برای جمهوری اسلامی ایران خواهد داشت. حداقل چهار سناریو در این زمینه قابل تصور است:

۱. کاهش مداخله ترکیه در بحران سوریه و تلاش برای ارتقای وضعیت اقتصادی و امنیتی کشور؛ این موضوع فرصت‌های زیادی را برای ایران ایجاد خواهد کرد اما بعید به نظر می‌رسد که ترکیه بدون

و ترکیه در سوریه ایجاد کند اما ایران نیز این فرصت را خواهد داشت چنانچه به شکل محاسبه شده عمل کند، این چالش را به فرصت تبدیل نماید.

علاوه بر این، باید در نظر داشت در حالی که روابط نزدیک ایران و روسیه گریزناپذیر است، تنش در روابط روسیه و ترکیه، آنکارا را به جناح رقیب ایران سوق می‌دهد اما عادی شدن روابط روسیه و ترکیه، از حس نیاز ترک‌ها به نزدیک‌تر شدن به سایر بازیگران منطقه به ویژه عربستان سعودی خواهد کاست. این موضوع به ویژه در بحران سوریه، مانع از رادیکالیزه‌تر شدن طرف‌های بحران خواهد شد.

علاوه بر موضوع سوریه، بهبود روابط روسیه و ترکیه به احتمال زیاد موجب کاهش علاقمندی روسیه برای همکاری اقتصادی با ایران خواهد شد. اگرچه تلاش ایران و روسیه برای ارتقای سطح روابط اقتصادی در ماه‌های اخیر تا حدود زیادی متأثر از برداشته شدن تحریم‌های اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بوده است، اما از وجه دیگر نمی‌توان منکر شد که ایجاد نظام تحریم‌های غرب علیه روسیه از یک‌سو و تخریب روابط اقتصادی روسیه و ترکیه از سوی دیگر در این موضوع مؤثر بوده‌اند.

متأسفانه تجربه ماه‌های اخیر نشان داد که به دلیل آماده نبودن زیرساخت‌های لازم و همچنین عدم تکافوی ظرفیت‌های اقتصادی، ایران حداقل در کوتاه مدت قادر به جایگزینی ترکیه در اقتصاد روسیه نیست. به همین دلیل به نظر می‌رسد عادی شدن روابط روسیه و ترکیه که به معنای عادی شدن دوباره مبادلات اقتصادی دو کشور حداقل در میان مدت خواهد بود، فرصت ایران برای استفاده از بازار روسیه را کاهش خواهد داد.

